

DIVERSITEIT – CULTUUR

Inleidingen:

Claartje Kruijff, *Leegte achter de dingen. Mijn zoektocht naar een betekenisvol leven*, 2016
Groot Nieuwsbijbel, Brief aan Efeziërs, hoofdstuk 4, vers 23

Thema: Vernieuw ook uw denken (Zondag van Epifanie)

In het tv-programma 'De nieuwe wereld' volgde ik begin vorig jaar met belangstelling een interview met Claartje Kruijff, een jonge vrouw, over haar net verschenen boek *Leegte achter de dingen*, met als ondertitel *Mijn zoektocht naar een betekenisvol leven*. Het boek roept veel herkenning op; halverwege het jaar was het al toe aan een derde druk, er zijn blijkbaar meer zoekende mensen.

Claartje Kruijff was jarenlang werkzaam in het bedrijfsleven. Haar rol werd echter steeds commerciëler en dat lag haar niet zo. Ze wou meer bezig zijn met de vragen, die er in een leven echt toedoen. En die vragen, zo bleek uit een recent onderzoek van de Vrije Universiteit, zijn nog van dezelfde orde als vroeger, Mensen maken zich zorgen over eenzaamheid, sterven, verandering.

Claartje ontleende de titel van haar boek aan de bekende Joodse schrijfster Etty Hillesum, die in haar biografie *Het verstoorde leven* schreef: "Toen ik fietste over de Apollolaan (in Amsterdam), was er weer dat zoekende, dat ontevredene, het voelen van 'de leegte achter de dingen', dat niet vervuld zijn van het leven, maar het gepieker daarover." Dat gepieker leidde bij Etty tot wat ze noemt **cognitieve dissonantie**, ze raakte in verwarring, het geestelijke spoor bijster, mede door de spanningen van de oorlog.

Claartje Kruijff voelde zich ook niet gelukkig. "Ik bleef maar geestelijk gesproken rondjes draaien", zei ze. Je kunt, al heb je een uitstekende baan, genoeg geld, een mooi huis, een voorbeeldig gezin, toch een gemis ervaren. Claartje zocht om de leegte op te vullen, naar een betekenisvol leven, naar **zingeving**. Voor haar hield dat in, dat zij theologie ging studeren, zich op oudere leeftijd liet dopen en later één der predikanten werd van de Dominicuskerk in Amsterdam.

En voor Ineke Ludikhuizen, echtgenote van de oud-politicus Willem Aantjes, betekende dit, dat ze haar baan opzegde om haar op verzorging aangewezen man tot het einde toe te bij te staan.

En voor een meneer, wiens zoon was omgebracht, hield dan in, dat hij troost zocht bij lotgenoten. Hij richtte daarvoor een vereniging op en de naam daarvan hing hij in Joris' Kerstboom.

Claartjes ouders waren geen kerkgangers. Ze hadden afgehaakt, omdat zij in de kerk van toen te weinig **geestelijke ruimte** kregen. Anne van der Meiden spreekt in dit verband over de

sjoktheologie. We sjokten, theologisch gesproken, vaak achter onze voorouders en ouders aan.

De hoogleraar Douwe Draaisma vertelde onlangs nog in het dagblad *Trouw*, dat hij, tot groot verdriet van zijn ouders, bedankt had voor de kerk, omdat ze niet met de tijd was meegegaan. Hij miste de discussies met de wetenschap en cultuur.

Het viel Claartje op, dat steeds meer mensen in onze tijd christen willen zijn zonder etiket. Die richten zich vooral op de Navolging van **Jezus**, meer dan op een instituut. Ze gooien daarbij ook niet hun gehele geestelijke bagage overboord, maar ze proberen hun geloofsovertuiging te verdiepen en te verruimen door ook te kijken naar andere geloven en zienswijzen. Dat zou je op deze zondag van Epifanie, waarin het gaat om de betekenis van Jezus, een bewuste keus kunnen noemen.

Zo wees een onderzoek enige jaren geleden door de Protestantse Kerk Nederland (PKN) onder dertigers, die nog wel christelijk zijn opgevoed, uit, dat zij voor het oplossen van levensvragen niet in de eerste plaats zich lieten leiden door kerk en geloof. Die dertigers worden getypeerd als een **pragmatische** generatie. Ze zijn mondig en hechten aan vrijheid. De afname van het actief betrokken lidmaatschap van de kerk bij deze leeftijdsgroep betekent niet, aldus de PKN, dat deze generatie minder gelovig, religieus of spiritueel is.

Claartje wil daarom streven naar verruiming en verdieping, naar **vernieuwing** van kerk en geloof. Zij is op zoek naar waarachtige sporen van God, naar plekken, waar God echt aanwezig is. De voorgelezen tekst uit de Brief van Paulus aan de Efeziërs, hoofdstuk 4, vers 23, 'Vernieuw ook uw denken', vindt zij heel uitdagend.

Die brief van Paulus aan de Efeziërs heeft hij geschreven vanuit zijn gevangenschap, vermoedelijk in het jaar 60. Efeze was toen een belangrijke handelsstad. Maar Efeze was ook bekend om de daar beoefende **magie**, de tovenarij. Men geloofde in demonen, in geesten en spoken. De geestenuitdrijvers gebruikten toverformules om de mensen van die boze machten te bevrijden. Die 'uitdrijvers' staan op een voetstuk en krijgen dan ook een goddelijke status. Blijkbaar waren de christenen in Efeze ook ontvankelijk voor die magie. Paulus spreekt van een dwaalleer, hun verstand is in duisternis gehuld. Hij roept hen op te stoppen met hun zondig leven en zich te vernieuwen **door hun denken**. Die magie in Efeze roept herinneringen op aan het geloof in heksen in West-Europa. In Nederland kenden we de heksenwaag in Oudewater. Dankzij de Verlichting in de 18^e en 19^e eeuw, met de nadruk op de rede, kwam er aan dat bijgeloof gelukkig een eind.

Omdat Paulus' brief in Efeze gevonden werd, is de traditie ontstaan dat deze brief alleen bestemd was voor de Efeziërs. Dat is ook begrijpelijk, omdat Paulus in de regel brieven schrijft voor specifieke gemeenten. Maar deze brief is waarschijnlijk een rondzendbrief, bestemd voor meer gemeenten in Klein-Azië, het huidige West-Turkije. Met deze rondzendbrief wil hij blijkbaar een gemeenten – overstijgend, een gemeenten overhullend probleem aan de orde stellen. Daardoor maakt Paulus' advies 'Vernieuw ook uw denken' des te meer indruk.

“Laat daarom uw vroegere manier van leven varen en leg uw oude ik af. En vernieuw ook uw denken.”

Bij die vroegere manier van leven denkt Claartje niet in de eerste plaats aan de dwaalleer der geestuitdrijvers, maar aan die van de voorgangers, die dogma's, als bijvoorbeeld de almacht van God en de bijbehorende afhankelijkheid hebben verabsoluteerd, zagen als de enige waarheid. Die voorgangers, die in hun kring ook vaak op een voetstuk werden gezet, hebben

het persoonlijk geloofsleven onder druk gezet. De film over het boek *Knielen op een bed violen* van de schrijver Jan Siebelink, laat heel indringend zien, hoe de vader van Jan Siebelink door zijn voorgangers diep door het stof moest om voor die strenge God zijn schuld te belijden. Wat had ik een medelijden met die man.

Het gevoel, dat er op je wordt gelet, dat je in de gaten wordt gehouden, is bij mij, aldus de cabaret tier Paul van Vliet, nog steeds sluimerend aanwezig.

Onze ouders, zo zegt Claartje Kruiff, hebben zich bevrijd van het juk van die traditionele instituten, de religieuze keurslijven en de verstikkende burgermoraal. Zij vernieuwden hun denken en kwamen, nadat ze een aantal argumenten op een rij hadden gezet, tot een zorgvuldige afweging.

Want die ouders, babyboomers, de zogenaamde protest-generatie, wilden zelf een stem in het kapittel hebben en ze lieten zich niet meer als vanzelfsprekend alles voorschrijven. Zij hebben de basis gelegd voor meer geestelijke ruimte, voor een zoektocht naar een betekenisvol leven. Mijn geloof hecht weinig aan instituties, schrijft de historicus Geert Mak in het blad *Volzin*. Het zit in me, op allerlei manieren. Mijn vader was een dominee met een glimlach.

Ik kreeg van één van onze vroegere voorgangers, ds. Van Nieuwenhuizen, overigens geen babyboomer, met Oud en Nieuw altijd een kaart met het advies: Blijf kritisch.

De **persoonlijke** zoektocht van Claartje naar God ging gepaard met vallen en opstaan. Haar godsbeeld transformeerde, veranderde in de loop der jaren, mede onder invloed van de ouders.

Het was eerst theïstisch: God woont in de hemel, nu is haar godsbeeld meer pan-en-theïstisch. God woont niet alleen in de hemel, maar ook onder en in mensen. God schijnt als het ware door ons heen en maakt van ons mondige, verantwoordelijke schepselen.

We zullen naar een christendom toe moeten, aldus Claartje Kruiff, dat min of meer recht doet aan onze westerse hang naar een eigen geloof. En dat kan, want er is niet één concept God. Waar ik het woord God gebruik, zegt Claartje, kan een ander misschien beter uit de voeten met het woord Liefde of het Goede met een hoofdletter. Je ziet dan ook in deze tijd, dat mensen naast de traditionele heilige plaatsen van geloof, zoals een kerk met een Bijbel, ook belangstelling hebben voor eigentijdse heilige plaatsen van geloof, zoals de natuur, of de kunst of een ontmoeting, zo stelt de theoloog Gerben Heitink in zijn boek 'Golfslag van de tijd'. Het is me opgevallen, dat Claartje vaak steun zoekt bij een tekst uit de Bijbel, een meer traditionele plek van geloof. Maar ze ziet de hand van de Schepper ook in de schoonheid, de grootsheid en de stilte van de natuur, een meer eigentijdse plek van geloof.

Claartje heeft zichzelf, met als uitgangspunt vernieuwing door het denken, als opdracht gesteld om samen met anderen op zoek gaan naar de waarachtige **sporen** van God in onze samenleving. Naar plekken dus, waar ze God beleeft als dichtbij. En omdat zij met een geestelijke schone lei wil beginnen, zou je verwachten dat haar eerste spoor zou leiden tot een eigentijdse heilige plaats van geloof. Maar het omgekeerde is het geval. Haar eerste spoor brengt haar juist bij de kerk, een sacrale plaats van geloof met oude papieren. Toegegeven, haar kerk, de Dominicuskerk in Amsterdam, is vooruitstrevend. Claartje ervaart haar als een levende gemeenschap van geloof, waar de leden graag met elkaar in gesprek gaan over levensvragen. We proberen God opnieuw uit te vinden door nieuwe wegen in te slaan, met nieuwe sprekers en nieuwe verhalen, zegt ze. Mensen hebben een schreeuwende behoefte aan saamhorigheid en de Dominicuskerk met een platform aan activiteiten voorziet

in die behoefte. In rituelen wordt een verbinding gelegd tussen het heilige en het alledaagse, want een kerk mag geen eiland zijn. Zo werd bij een bevestiging van diakenen door Claartje als voorganger het door mij voorgelezen gedicht van Toon Hermans voorgedragen: Er moeten mensen zijn, die zonnen aansteken, voordat de wereld vergaat, die zomervliegers oplaten als het ijzig wintert. Die lente maken van gevallen bladeren en van gevallen schaduw, licht. De Dominicuskerk is gelukkig geen uitzondering meer.

De godsdienstpsychologe Joke van Saane zei onlangs – in het tv-programma Paul Witteman zoekt het geluk – dat uit onderzoek is gebleken, dat mensen die naar de kerk gaan, zich gelukkiger voelen dan niet-kerkelijke mensen.

Van een pastor, die werkt onder thuis- en daklozen, hoorde ik, dat de kerk onder die mensen een goede naam heeft. De kerk neemt haar taak van barmhartig zijn dus serieus.

In de spiegel van de dood en verlies zijn we allemaal even onthand, afhankelijk en kwetsbaar, schrijft Claartje Kruijff. En daarom zoeken we samen in onze hulpeloosheid **geborgenheid** bij God, haar tweede spoor van geloof. Geborgenheid is naast zingeving een belangrijk aspect van ons geloof. Ook voor dit tweede spoor valt Claartje in eerste instantie terug op de kerk. Ze heeft in nood haar gemeente beleefd als een bezielend verband, als een weerbare gemeenschap. Natuurlijk, ook in een familiekring of vriendenclub kun je samen geborgenheid bij God ervaren. Alleen, in een familiekring of vriendenclub is die verbinding tussen het heilige en het alledaagse, zo heeft Claartje ervaren, minder vanzelfsprekend. Een mevrouw zei: Ik heb mijn droom moeder te worden tot mijn grote verdriet moeten opgeven. De stoppen slaan op zo'n moment door. Het is dan belangrijk dat je gedragen wordt.

Een moeder, die een kind verloor, zei: Ik heb mijn geloofsgemeenschap gevoeld als een warme deken om mij heen.

De vliegtuigramp van de MH17 in 2014 heeft ons pijnlijk getroffen. Aan het begin van de rouwdienst zei de predikant: Er gebeuren dingen, die te groot zijn voor ons. Wij zijn hier bijeen om steun en troost te zoeken bij elkaar en bij God.

En God is ook volop aanwezig in onze **cultuur**, het leven van alledag, Claartjes derde spoor van geloof. God staat dan voor haar voor het leven, waarin het goede de boventoon voert. Wat Jezus heeft laten zien. Hij was zieken nabij, zette mensen weer op de been en vormde agressie om tot verzoening. Claartje is jaren actief geweest in haar gemeente. Zoveel mensen ook onder ons die zich inzetten voor vrijwilligerswerk en mantelzorg.

Claartje heeft vertrouwen in de goedheid van de mensen en in de positieve krachten van onze samenleving. Dat werd bevestigd door een onderzoek van de cultuurfilosoof Gabriël van de Brink van de Tilburgse universiteit.

Nederland kent een geweldige hoeveelheid idealisme, betoogt hij in zijn boek *Eigentijds idealisme*. Verreweg de meeste Nederlanders zetten zich in voor hogere waarden, geestelijke beginselen of morele idealen. Ze zijn als vrijwilliger actief voor God, vaderland, werk, naasten, samenleving, maar ook voor de liefde, voor hun lichaam en voor de natuur.

Hoezeer Claartje ook het denken verheerlijkt als een belangrijke pijler van het geloof, toch buigt ze uiteindelijk voor het Mysterie van het bestaan. En dat doe ik ook. God is en blijft een groot Geheim. Ds. Nico ter Linden, de vroegere predikant van de Westerkerk in Amsterdam, zegt in zijn laatste boek *En dan nog dit*: God woont boven het dak van ons denken.

De actrice Sofie van den Enk, zij noemt zichzelf een dakloze religieuze, heeft de geboorte van haar kinderen beleefd als iets goddelijks, een wonder. Het was verbijsterend.

Van de grote doopsgezinde historicus Johan Huizinga, schrijver van *Herfsttij der Middeleeuwen*, zijn een aantal gebeden verzameld, die worden gekenmerkt door moed, en geduld, hoop en vertrouwen, vooral in de oorlogstijd.

Op zondag 22 oktober 1944, wonend in De Steeg bij Arnhem, is Huizinga getuige van Market Garden, de strijd tussen de geallieerde parachutisten en de Duitsers: "God, hoe goed is het, dat ook de lichtste aanraking van uwen geest in staat is, ons telkens een moment te onttrekken aan het vreselijke gebeuren van elke dag."

Paulus roept ons op ons geloof te vernieuwen door ons denken. Aan het begin van het Nieuwe jaar spoort Claartje Kruijff ons aan om als antwoord op de leegte der dingen de raad van Paulus op te volgen. Het maakte haar een stuk gelukkiger. Voor ons iets ter navolging? Amen.

Bert Jansen